

Η εορτή των Θεοφανείων στην ιστορία, την τέχνη και την παράδοση

[Ορθοδοξία και Ορθοπραξία](#) / [Ορθόδοξη πίστη](#)

γράφει ο: Θωμάς Μπαϊρακτάρης

Με τη σημερινή εορτή των Θεοφανείων ή Επιφανείων και Φώτων, κλείνει και ο κύκλος του λεγομένου Δωδεκαημέρου, που αρχίζει από την Δεσποτική εορτή των Χριστουγέννων και περιλαμβάνει και τις άλλες ενδιαμέσους εορτές.

Ο κύκλος αυτός των εορτών, είναι αυτούσιος Χριστιανικός διότι ο εορτασμός του Πάσχα προέρχεται και σχετίζεται εν μέρει με τον Εβραϊκό εορτασμό, με διαφορετική όμως έννοια. Και το μεν Εβραϊκό Πάσχα συσχετίζεται με την διέλευση της Ερυθράς Θάλασσας, δηλ. από τη δουλεία προς την ελευθερία, το δε Χριστιανικό Πάσχα με την Ανάσταση του Κυρίου δηλ. «εκ του θανάτου προς την ζωήν και την εκ γης προς Ουρανόν διαβίβασιν των πιστών υπό του Αναστάντος», κατά την υμνολογία της Εκκλησίας.

Η εορτή των Θεοφανείων ήταν κατ' αρχάς ενωμένη με την εορτή των Χριστουγέννων και συνεορτάζονταν και στην Ανατολή και στη Δύση την ίδια ημέρα, ο δε διαχωρισμός προήλθε από την Δυτική Εκκλησία επί Πάπα Ρώμης Ιουλίου (336-352 μ.Χ.). Αυτός ο διαχωρισμός επικράτησε έκτοτε και στην Ανατολική Εκκλησία με διάφορη όμως τυπική διάταξη και εορταστική υμνολογία.

Επεκράτησε δε να αποκαλείται και εορτή των Φώτων και τούτο διότι οι Κατηχούμενοι βαπτίζονται ομαδικώς, και σε μεγάλη ηλικία, την παραμονή των Θεοφανείων στους ποταμούς, την θάλασσα, τις κολυμβήθρες και πολλοί κατά προτίμηση στον Ιορδάνη ποταμό όπως ο Κύριος. Επειδή το βάπτισμα επέφερε τον φωτισμό από το σκότος της ειδωλολατρείας, κρατούσαν συμβολικώς και αναμμένες λαμπάδες για το φωτισμό τους. Κατηχούμενοι λέγονταν όσοι είχαν δεχθεί τον χριστιανισμό και παρακολουθούσαν τις ιερές ακολουθίες από τον νάρθηκα της Εκκλησίας, χωρίς όμως να συμμετέχουν και σε αυτές.

Κατ' αντίθεση με τα Χριστούγεννα τα οποία και δανειστήκαμε από τη Δύση, τα Θεοφάνεια είναι καθαρός ελληνικός εορτασμός και ένας από τους αρχαιότερους της εκκλησίας μας.

Πρωτοεμφανίστηκε στην Αίγυπτο μεταξύ των Ελλήνων χριστιανών, καλλιεργήθηκε εν συνεχεία στην Παλαιστίνη, ανεπτύχθη στην χριστιανική Ανατολή και διαδόθηκε εν συνεχεία και στη Λατινική Δύση. Επειδή όμως ο εορτασμός των Χριστουγέννων πήρε πολύ μεγάλη και δικαίως εορταστική μεγαλοπρέπεια και η ενδιάμεση εορταστική κόπωση που επακολούθησε μέχρι τα Θεοφάνεια, υποτίμησε κάπως τον εορτασμό τους.

Τα Θεοφάνεια στην Αγιογραφία

Ο εικονογραφικός εορτασμός των Θεοφανείων παρά την ελληνική τους προέλευση με όλους τους συμβολισμούς τους, διασώζεται από την αρχαιότερη διατύπωσή τους όχι στην Ανατολή αλλά στη Δύση και μάλιστα στη Ρώμη στις Κατακόμβες του

Αγίου Καλλίστου, στη Ραβέννα όπως η εικόνα του Βαπτιστηρίου της και αλλού.

Στην ελληνική Ανατολή το θέμα της εικονογραφίας της βαπτίσεως με κάποια πληρότητα, μας δίνει ο Διονύσιος εκ Φουρνά Ευρυτανίας (1670-1746), στο περίφημο βιβλίο του «Ερμηνεία των Ζωγράφων».

Ο Διονύσιος, αξιόλογος ζωγράφος και εφάμιλλος του Πανσελήνου, μαθήτευσε τη ζωγραφική στο Άγιο Όρος όπου και διασώζονται θαυμάσια έργα του καθώς και στους Ναούς της ιδιαίτερής του πατρίδος Φουρνά Ευρυτανίας.

Ο εορτασμός στο Βυζάντιο

Στο Βυζάντιο την πρωτεύουσα της Μεσαιωνικής μας Αυτοκρατορίας, τα Θεοφάνεια εορτάζονταν με εξαιρετική λαμπρότητα.

Ο εορτασμός άρχιζε από την παραμονή οπότε και γινόταν ο καθαγιασμός των υδάτων στον Ι. Ναό του Αγίου Στεφάνου, με την παρουσία του Αυτοκράτορα, των Αυλικών και της Συγκλήτου.

Ο Αυτοκράτωρ ήταν ενδεδυμένος με ολόλευκα και χρυσά πολυτιμότατα ενδύματα, ειδικά για την ημέρα των Θεοφανείων.

Για την παρέλαση της επομένης, ο έπαρχος (Κυβερνήτης) της πόλεως φρόντιζε για τον καθαρισμό, τον διάκοσμο και το στρώσιμο των δρόμων με πριονίδι, πευκόκλαδα, δάφνες και μυρσίνες, καθώς και το στρώσιμο με τάπητες για τη μετάβαση εν πομπή του αυτοκράτορα στον Ι. Ναό της του Θεού Σοφίας.

Κατά την επιστροφή του ο λαός επευφημούσε λέγοντας το «Πολυχρόνιον ποιήσαι ο Θεός την Βασιλείαν», οι δε Πράσινοι και Βένετοι έψαλλαν επίκαιρα τροπάρια. Ο Αυτοκράτωρ μετά τη Λειτουργία και την επιστροφή, παρέθετε μεγάλο και επίσημο γεύμα στην αίθουσα των «Δεκαεννέα Ακκουβίτων» (τράπεζα επισήμων).

Η υμνολογία της εορτής

Το θέμα της Βαπτίσεως του Κυρίου δεν ενέπνευσε μόνο την Τέχνη (Ζωγραφική) αλλά και την υμνολογία. Από την θαυμασία υμνολογία της εορτής, εκτός από τους ύμνους των Μ. Ωρών, του Εσπερινού και του Όρθρου, η ενδεικτική αναφορά στα Τροπάρια του Μ. Αγιασμού του Πατριάρχου Ιεροσολύμων Σοφρωνίου (†638) είναι ένα εξαιρετο δείγμα της θείας εμπνεύσεως.

Ήχος πλ. δ'. «Φωνή Κυρίου επί των υδάτων βοά λέγουσα. Δεύτε λάβετε πάντες, πνεύμα σοφίας, πνεύμα συνέσεως, πνεύμα φόβου Θεού του επιφανέντος Χριστού».

«Σήμερον των υδάτων αγιάζεται η φύσις και ρήγνυται ο Ιορδάνης, και των ιδίων ναμάτων, επέχει το ρεύμα, Δεσπότην ορών ρυπτόμενον».

«Προς την φωνήν του βοώντος εν τη ερήμω, ετοιμάσατε την οδόν του Κυρίου· ήλθες Κύριε μορφήν δούλου λαβών, βάπτισμα αυτών ο μη γνους αμαρτίαν».

Από τα υψιπετέστερα ακούσματα, εκτός από το γνωστό Απολυτίκιο «Εν Ιορδάνη βαπτιζομένου σου Κύριε...», είναι και η ευχή του Ιωάννου του Δαμασκηνού (†754), η οποία απαγ-γέλεται μεγαλοφώνως κατά την τελετή του καθαγιασμού των υδάτων.

«Τριάς υπερούσιε, υπεράγαθε, υπέρθεε, παντοδύναμε, παντεπίσκοπε, αόρατε, ακατάλυπτε, δημιουργέ των νοερών ουσιών και των λογικών φύσεων, η έμφυτος αγαθότης, το φως το απρόσιτον, το φωτίζων πάντα άνθρωπον ερχόμενον εις τον κόσμον, λάμψον καμοί του αναξίω δούλω σου· φώτισόν μου της διανοίας τα όμματα, όπως ανυμνήσαι τολμήσω την άμετρον ευεργεσίαν και δύναμιν...».

Και επισφραγίζεται η όλη ακολουθία με το κοινωνικό.

«Επεφάνη η χάρις του Θεού η Σωτήριος πάσιν ανθρώποις».

Τα Θεοφάνεια στη Λαογραφία

Εκτός από την υμνολογία της εκκλησίας μας, όπως και μερικώς αναφέρθηκε, αξιόλογα είναι και τα διάφορα και κατά περιοχή Κάλαντα των Φώτων.

Τα παλαιότερα γνωστά που διασώθηκαν σε ένα χειρόγραφο των Ιεροσολύμων είναι τα κατωτέρω:

Σήμερον η κτίσις φωτίζεται

Και πανηγυρίζει ευφραίνεται.

Από της ερήμου ο Πρόδρομος
ήρθε να βαπτίσει τον Κύριον κ.τ.λ.

.....

Ψάλλοντες Χριστόν τον Θεόν ημών.

Δέξασθε λουτήραν βαπτίσματος.

Ο Θεός των όλων και Κύριος.

Δώη σας υγείαν να χαίρεσθε κ.τλ.

Οι αναμνήσεις των παλαιών χρόνων είναι άπειρες καθώς και τα έθιμα, διαφέρουν στις λεπτομέρειες και έχουν την ίδια κεντρική άποψη.

Χαρακτηριστικό είναι το ότι στις Βόρειες επαρχίες της Ελλάδος, στη Βέροια, Νάουσα, Γιαννιτσά, Θεσσαλία και Αλμυρό, συνήθιζαν να μασκαρεύονται τα Φώτα από την παραμονή και να λένε τα Κάλαντα της εορτής.

Οι μασκαράδες υποδύονται πάντα τους ίδιους ρόλους: τον γαμπρό, την νύμφη, την πενθερά, τον γιατρό, τον Αράπη και άλλους. Πρώτα πηγαίνουν στο σπίτι του παπά να πάρουν την ευχή του και του λένε τα Κάλαντα:

Αύριο τα Φώτα και ο Φωτισμός

και χαρά μεγάλη τ' αφέντη μας...

Ύστερα ακολουθεί ο έπαινος προς το πρόσωπο του ιερέως και ο έπαινος προς την παπαδιά.

Με την εορτή των Θεοφανείων, εκτός από τον αγιασμό των υδάτων, σχετίζεται και ο αγιασμός των σπιτιών, των υποστατικών, των αγρών και όλης της φύσεως για τον καθαρισμό από τους Καλλικαντζαραίους που είναι φαντασιώσεις του λαού και που εμφανίζονται το δωδεκαήμερο. Η αναφορά στους Καλλικαντζαραίους οφείλεται σε παλαιά ειδωλολατρική δεισιδαιμονία και εξ αυτής επικράτησε η ιδέα ότι αυτές τις ημέρες έμπαιναν στα σπίτια και προκαλούσαν σοβαρές καταστροφές. Σύμφωνα με τις παραδόσεις, οι Καλλικάντζαροι φοβούνται μόνον τον Αγιασμό και στο άκουσμά του συγκεντρώνονται φωνάζοντας ο ένας προς τον άλλον «Φύγετε να φύγουμε κι έφτασε ο Τρουλόπαπας με την αγιαστούρα του και με τη βρεχτούρα

του!». Κατ' αυτόν τον τρόπο καταδιωκόμενοι κατακρημνίζονταν στα Τάρταρα και ελευθερώνονταν οι άνθρωποι και η φύση από την καταστρεπτική επιρροή τους. Αυτή η δεισιδαιμονία τα τελευταία χρόνια σχεδόν εξέλιπε.

Πηγή:

<http://www.proinoslogos.gr/pn/index.php?module=pagesetter&func=viewpub&tid=13&pid=>